

Аннотація

В статтю проаналізована наукова література, в якій розглядається творчість архієпископа Іоанна Максимовича. Оцінка поетичного таланта святителя і його художественного насліддя еволюціонувала більше трьох століть від безапеляційних отрицань до визнання істориками літератури його творчості як значимих і достойних аналізів в контексті барокової культури. Відзначається, що в українському літературознавстві XIX в. бытовали лише окремі позитивні відгуки вчених про творчість свт. Іоанна Максимовича. Замість цього активно популяризувалися негативні оцінки, висказані сучасниками письменника.

Ключевые слова: барокко, творчість, інтерпретація, літературознавство, дослідження.

Summary

In the article the scientific literature about creativity of archbishop Joan Maksymovych is analysed. The estimation of poetic talent of the prelate and his art heritage evolved more than three centuries from categorical negations to a recognition historians of the literature of its works as significant and worthy analysed in a context of baroque culture. It is noticed that single items occurred in the Ukrainian literary criticism of the 19th century only single positive responses of scientists about creativity of archbishop Joan Maksymovych. Instead the negative estimations stated by contemporaries of the writer were actively popularized.

Keywords: baroque, creation, interpretation, literary criticism, research.

УДК 821.161.2 Іваничук.–31.09

Ласкава Ю.В.,
здобувач,
Запорізький національний університет

ОБРАЗ ОСТАНЬОГО КОШОВОГО ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА “ЖУРАВЛИНИЙ КРИК”

В українській історичній пам'яті існує своєрідний реєстр-мартиролог тих діячів вітчизняної історії, що особливо повно та багатобічно відображають контекст національного розвитку, виступаючи справжніми символами цілих історичних епох. Серед таких визначних діячів доби Козаччини, як Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Сірко, дуже помітне місце як носій певної суми притаманних лише йому рис і ознак посідає останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський.

Інтерес до цієї історичної постаті посилюється у творах різних жанрів цілого ряду українських письменників, що воліють показати всю складність суспільно-політичних процесів, пов'язаних із завершальними подіями в історії Запорізької Січі, а відтак й історії України. Публіцистично-художнє висвітлення життєвого шляху останнього кошового отамана Запорізької Січі стало предметом документального дослідження й художнього осмислення у цілій низці творів різних жанрів різних часів значної кількості авторів із досить розмаїтими позиціями щодо інтерпретації життя і діяльності П. Калнишевського. Зокрема, ця історична постать так чи інакше наявна в різножанрових текстах С. Авдєєнка, В. Антоновича, О. Апанович, М. Аркаса,

В. Голобуцького, В. Грибовського, М. Грушевського, Р. Іваничука, Р. Іванченко, А. Кащенко, Г. Колісника, В. Коломійця, І. Крип'якевича, Д. Кулиняка, М. Лазорського, Б. Лепкого, В. Лоташевського, Я. Новицького, А. Скальковського, М. Слабошпицького, Яра Славутича, Б. Сушинського, І. Шаповала, Д. Яворницького та ін.

Численні звернення українських письменників та істориків до постаті П. Калнишевського вказують на величезну актуальність цієї визначальної фігури останнього періоду розвитку Козаччини як суспільно-політичного феномену, що переростає межі суто локального діяча тільки свого історичного часу, натомість перебираючи риси знакової постаті у вітчизняній культурі, що раз у раз притягає дослідницьку й художню увагу. Українські літератори, судячи з багатьох прикладів спірання в своїх творах на опуклу та напрочуд складну для свого тлумачення постать останнього кошового Січі, активно намагаються встановити історичну правду, що або замовчувалася імперською й радянською історичною наукою, або досить скупо висвітлюється, хоча в цілому життя і діяльність П. Калнишевського – це надзвичайно яскравий приклад героїчних і трагічних перипетій епохи середини-кінця XVIII ст.

Ураховуючи те, що вивчення життя і долі останнього кошового отамана Запорозької Січі та аналіз його місця в українській історії виглядає цілеспрямованим процесом, причому розуміння й розкриття діяльності П. Калнишевського відзначається значним спектром оцінок та припущень, канонічних засобів зображення та суто авторських потрактувань, виявляється дивним той факт, що в літературознавчому плані літературно-художня інтерпретація постаті кошового П. Калнишевського залишається нерозкритою.

Історична література, інакше кажучи, – це універсальні жанрові форми, у яких документальність взаємодіє з художнім вимислом, з емоційно вмотивованою інтерпретацією фактів. Історичні жанри – не застигли раз і назавжди художні форми, а вірніше – сукупність форм. З одного боку, вони мають сталі ознаки, серед яких В. Ніколаєнко вирізняє такі як “зображення минувшини, наявність часової дистанції, документальність основи, історична достовірність подій і осіб, ставлення письменника до них, повчальна мета для сучасників” [6, 5], з іншого, – у функціонуванні таких типових для сучасного літературного процесу жанрів, як історичні романи, повісті, поеми спостерігаються тенденції до появи синтетичних жанрових форм, у яких найхарактернішими є елементи міфологізму, філософсько-концептуального поглиблення змісту, химерності, інтертекстуальності тощо. Останні риси можна назвати властивими історичним жанрам, нахилами авторів суб'єктивізувати історію: “Коли письменник, звертаючись до героїв і подій минулого, відгукується на хвилюючі його проблеми сучасності і чітко виражає свою принципову авторську позицію, – саме тоді в цьому виявляється невідворотне в художній творчості суб'єктивне начало” [9, 60]. У цьому сенсі дуже показовим є, наприклад, роман Р. Іваничука “Журавлиний крик”, заборонений владою у 1968 р. і надрукований у 1988 р., що несе дуже важливу для самого автора місію: показати, що дух незнищений, зброя не може перемогти думку.

Роман Р. Іваничука “Журавлиний крик” видається багатоплановим, мультивізійним. С. Андрусів навіть дорікає письменникові: “Постійне миготіння часових планів стомлює читача, вимагає додаткових зусиль на їх дешифрування, яке, врешті-решт, мало що дає для осмислення порушеної проблематики, заважає зосередитись на найважливішому <...>” [9, 8]. Дивна претензія, адже саме множинність ракурсів зображення є “фірмовою маркою” романів Р. Іваничука, якому не можна закинути публіцистичну однозначність трактування зображуваного. Уже в експозиції роману відчутний своєрідний плюралізм наративних моделей: його зміст починають характеризувати в своїх монологах дійові особи, що надзвичайно широко подають історичний контекст подій.

Твердження про те, що Запорозька Січ – це суто революційний паросток майбутнього перетворення суспільства, хоча й остаточно не визначений у своїх тенденціях, також дається Р. Іваничуком не прямо, а через монолог французького юриста: “– Але я не можу збагнути, як це сталося, що Запорозька Січ з вільної демократичної республіки стала опорою темної сили деспотизму. Розумію, є примус, але ж покора тиранам, видно, ввійшла у вашу психіку. Який був момент – Пугачов! Революція! Хай темна, неосвічена, проте вона захитала основами імперії. Чому запорозьке козацтво не підтримало повстанців, а навпаки – пішло на службу до самодержця?” [4, 14]. Справді, як ми вже відзначали вище, ні Січ, ні особисто П. Калнишевський прямо не підтримали ні названу французом Пугачовщину, ні неназвану Коліївщину, хоча певні таємні чи спорадичні дії з підтримки цих масштабних революційних років з боку запорожців все ж відзначаються дослідниками.

П. Калнишевський імпліцитно присутній у самому логічному ланцюжку політичної дискусії, що її ведуть вільнодумці за чаркою. Насамкінець у цьому обміні думок це ім'я спливає напряду, але тепер претензія про невтручання в Пугачовщину спрямовується не в бік всього Запорозького Війська, а персонально до кошового: “– А не хотілося б нам порозмовляти з самим кошовим отаманом козацького війська й запитати його особисто, чому він не підтримав Пугачова?” [4, 16]. І тільки після цього, та й то через наративне посередництво прем'єр-майора Синельникова, який пропускає через себе крамольну розмову, в романі виникає перша згадка про особисто знайомого цьому офіцеру кошового: “Батько Калнишевський! Отаман семитисячного козацького війська в авангарді корпусу Прозоровського” [4, 16]. І тільки після цього виявляється, що старий мовчазний козак – це і є кошовий під інкогніто. Не треба зайвий раз доводити, що така експозиція, як і закидає С. Андрусів, відрізняється максимальною зашифрованістю, читачу справді треба постійно відобувати різнопланові смисли, аж до того, щоб “заднім числом” зв'язувати нитки сюжету, що їх принципово для своєї творчої манери переплів автор. Але завдяки цьому постає не власне історичний роман із послідовним розгортанням фабули, а масштабне філософсько-світоглядне полотно, в якому досліджується не стільки історія осіб, скільки історія ідей, зокрема протистояння ідей абсолютизму та революційності на тлі історії останніх десятиліть XVIII ст.

Після експозиції автор надає слово і Петрові Калнишевському, що повертається на Січ після невдалої поїздки до Петербурга з нелегкою дипломатичною місією. Наративно в сцені повернення поєднуються мовлення від третьої особи автора-інтелектуала й умовно третьої особи всередині внутрішнього монологу самого кошового під час зображеної вище бесіди іноземців із бакалавром у трактирі, що дає змогу істотно перенаситити розповідь інтелектуальними роздумами. При цьому вирішується завдання активного уведення в текст алюзій на різночасові, зокрема сучасні, події, хоча сам по собі постать П. Калнишевського до певної міри втрачає історизм, натомість отримуючи риси мислителя-дисидента, якому до снаги визначати найскладніші культурологічні роздуми.

Наратор породжує один за одним мікротексти-інвективи, що каменя на камені не залишають від тези про те, що козацький проводир вірою і правдою служить царату. Внутрішній монолог розбиває цю ілюзію за рахунок повалення всіх і вся кумирів, кепкування над усім, що потрапляє в поле зору розповідача, зокрема й над собою: “Наливай, московський шинкарю, пан кошовий має чим платити. Бо в пана кошового того золота – як трави та листу. А не стане дукатів у кишені, то проп'є царицині медалі: всі вони в золоті та діамантах, а забракне царициних щедрот, то маєтки свої, що на Інгультці та Кам'янці, проп'є; а коли й того буде замало, то й всю Україну кине ось тобі на ляду. Наливай, шинкарю, пан отаман ще багатий” [4, 19]. Метафора бенкету тут алегорично передає зусилля кошового по збереженню Січі, коли втрата сил та ресурсів асоціюється з пропиванням майна.

Існування Січі тут розглядається як запорука самого по собі існування Речі Посполитої, Криму та Порти, які – за відсутності такого буферу, як Запорожжя, – легко можуть зникнути, що й сталося ще за життя кошового з першими двома, а Туреччина втратила величезні володіння на Північному Кавказі і в Північному Причорномор'ї та Придунав'ї. Цьому активно посприяли і козаки, відмовившись також від своїх корінних соціальних інтересів під час Коліївщини та Пугачовщини.

Крім експериментального хронотопу та поліфонічної нарації, властивих роману “Журавлиний крик”, впадає у вічі також художня манера автора стилізувати фольклорні джерела, здебільшого історичні думи, у внутрішньому монолозі кошового. На це вказують як окремі лексичні засоби, так і специфічна мелодика розповіді – наспівна, протяжна, але з різкими обертонами. Поліфонія внутрішнього монологу в зав'язці роману переростає в ще відвертіший контрапункт діалогу Петра Калнишевського та Павла Любимського, ким виявляється анонімний до цього бакалавр у чорному сурдуті. Ця розмова химерним чином перегукується як із полілогом в експозиції, що її вів інкогніто Любимський з французами, так і з внутрішнім монологом кошового – аж до прямого перегуку окремих реплік: “– На Порту надієтесь <...> Скільки вже разів попередники ваші хапалися за неї – невірну і зрадливу. І чому все на когось, чому на свої сили не розраховуєте? Завтра ви побачите голову Пугачова, і серце ваше здригнеться, і сумління ваше зсудомиться, отамане” [4, 44].

Ці слова є віддзеркаленням внутрішніх роздумів кошового, що також бачить у майбутньому свою загибель і руйнацію Січі, але не має рецепту вирішення проблеми, який має мислитель-радикал Любимський – масштабне повстання за подобою Коліївщини чи Пугачовщини. Це дає змогу говорити про “Журавлиний крик” як про роман, де образ останнього кошового піднятий до меж пророка, величної фігури, що зосереджує в собі як “профетичні” (провидець, пророк) риси, так і політичного мислителя-патріота. Під цим кутом зору маємо справу з гіперболізацією реальної історичної особи, зі своєрідним сплавом, що поєднує в собі зображення не досить крупної історичної постаті як величної, грандіозної, надзвичайно показової. А це викликає певну аберацію візії: кошовий виглядає в романі значно глобальнішим діячем, ніж це видно з тієї пам'яті, що по ньому залишилася.

Пророчою й такою, що стосується не тільки епохи останніх днів Січі, є й молитва-узагальнення щодо всього історичного шляху України, вкладена в уста кошового: “– Чи ж то можливо зрозуміти, чому Бог, що сам став людиною і вмер за людей, прирік весь рід людський на жах вічних мук, на вічні кари. За що ж, нарешті? Винагорода не приходить, а мучеників множиться – і все без мети <...>” [4, 44]. Тут також маємо алюзію-проспекцію, де концепт “мученик” екстраполюється на всіх, хто пожертвував собою заради України, зокрема й на кошового, на котрого чекає хресний шлях на Соловках.

Другий розділ роману починається з розгорнутого паралельного опису двох історичних осіб – П. Калнишевського та Катерини II, де акцентуються риси схожості двох правителів, починаючи з одного року сходження на трон (хоча кошовий – не монарх, що залишається поза увагою автора), а також того соціального прошарку, за допомогою якого вони отримали владу: “І васала, і сюзерена висунуло на престол старшинство” [4, 46]. В обох випадках обрання супроводжується до того ж захватом низових соціальних верств: “Козацька сірома кидала шапки на честь нового отамана на січовому майдані коло Покровської церкви; чернь петербурзька вітала нову імператрицю на Невській перспективі біля Казанського собору” [4, 47].

Тим самим події в другому розділі повертаються на кілька років назад – у час, коли П. Калнишевського перший раз обирають на посаду, а цариця очолює вдалий державний переворот. Підставою, яка стимулює обрання нового кошового, є також відкрита ним змова: “<...> Григорій Лантух змовився з київським генерал-губернатором Леонтьєвим скасувати козацьку раду і залишитися незмінним кошовим, як це водиться на Дону, Тереку, Яїку” [4, 47]. Полілог, що ним супроводжується сцена перед загальною радою, демонструє розмаїття думок щодо Калниша: “– Хитра лисиця <...>” [4, 48] (кошовий Лантух), “<...> Прийде, мовляв, Калниш – буде на столі книш” [4, 30] (козак Тринитка), “А згадайте, як він, коли ще був осавулом, гайдамаків потрошив” [4, 30] (кашовар), “Де гайдамаки, а де забродні – це ще треба вміти розпізнати <...> А Калниш – дбалець” [4, 30] (козак Скірта). Тут уже бачимо в “згорнутому” вигляді практично весь той спектр оцінок, який залишився в історії щодо фігури останнього кошового. Ще одну деталь додає у внутрішньому монологі Лантух: “А Калниша бояться і поважають” [4, 31]. Із цих

характеристик постає двоїста людина (хитра / мудра, жорстока / жорстка, підступна / справедлива тощо): оцінка залежить від ставлення до Калниша, але можна виділити й медіанну лінію, з якої видно, чому бояться й чому поважають військового суддю.

П. Калнишевський може розраховувати на підтримку громади, тому що має свою політичну програму, за умови реалізації якої постає надія на те, що припиниться чи стане не такою інтенсивною серія заходів царського уряду по заселенню території вольностей колоністами та російськими військовими у фортецях: “– Шаблею і ралом, братове! Бо чим стала Україна? Гарнізоном. Тож треба, щоб вона отримала всі державні чинники: господарство, торгівлю, рільництво, ремесло, а ні, то нас проковтне кріпацтво, і військо наше муситиме захищати його” [4, 34]. Градації “намір–обов’язок–справа” та “хитрість, покірність–сміливість, тверда рука” містять майже весь діапазон думок про діяльність останнього кошового, що, по-перше, не зупиняється на півзаходах, по-друге, схильний лавіювати, вірить у себе, але водночас не дуже схвально ставиться до громади. Тому-то, парадоксальним чином, скинувши Григорія Федорова через розкриття тиранічної змови, сам П. Калнишевський невідворотно виявляє ті ж таки диктаторські замашки, думаючи про “тверду руку”. Але наміри кошового правити твердою рукою мають благий характер, адже хоче не влади заради влади, а булави задля порятунку Січі, яку вважає такою, що стоїть на краю загибелі.

Отже, уже в зав’язці борні останнього кошового з долею показано ті дві сили, яким йому доведеться активно протистояти: з одного боку – відсталість, зашкарублість козацької маси, а з іншого – зневага царату до будь-яких самостійних кроків підлеглих земель, де Запорожжя викликає чи не найбільше роздратування.

Якщо П. Калнишевський у Р. Іваничука й “грішник”, то “покаянний”, совісний, такий, що завше сам себе картає за помилки, а не обдурює себе самого. Цей образ, з одного боку, перестає бути однозначним, може інтерпретуватися множинно, але з іншого, – він жорстко відповідає історичній правді і включає механізми читацьких роздумів над дидактичними потенціями історії. Не можуть компроміс, тактика дрібних справ прикрашати будь-якого політика, якщо вони стають першоосновою всього їхнього життєвого шляху. Але й спроби змінити щось у такому стані речей, який склався для Січі в 1760–1770 рр., також виглядають дещо прожектерськими. Тому-то й з’являються в романі різні рівні зображення подій та реагування на виклики історичної епохи: П. Любимський уособлює революційне просвітництво, Г. Сковорода – морально-етичне просвітлення, архімандрит Досифей – повне розчинення в російській державницькій ідеології, а ось П. Калнишевський персоніфікує медіанний шлях. І шлях цей, сповнений компромісів із власним сумлінням, відрізняється болісним розумінням своєї недолугості, але водночас практично не має можливостей змінити свій вектор, незважаючи на те, що в романі як альтернатива йому настійливо проводяться алюзії на повстання О. Пугачова, заколот В. Мировича, невдалу спробу відродити Гетьманщину К. Розумовського, але в той же час констатується, що ці вектори діяльності виявляються

перерваними, як і вектор розвитку Запорожжя в бік самоправної території. Відтак єдиними “світлими” маркерами епохи виявляються в роздумах кошового розписи С. Шалматова, створення яких ініціював П. Калнишевський: “Іконостас Шалматова мовитиме про вічний дар народу творити велике й прекрасне” [4, 80].

Отже, політичне, пов'язане з компромісами, “хитаннями” в романі тлумачиться як тимчасове, дрібне, малозначуще, тоді як культурне рецепіюється як передвічне, таке, що значно переростає спроби досягти матеріального успіху чи якихось соціально-політичних вигод. На відміну від вічних цінностей шалматовського живопису, політичні потуги виглядають як дуже неоднозначний процес, скажімо, в характеристиці “просвітницької” діяльності лубенського полковника Кулябки: “Школи позакладав на всіх сотнях, світло науки ширить, а темне кріпацтво йде собі” [4, 80]. Те ж можна сказати й про кошового, що намагається “пройти між краплями”, але доволі марно. За цих умов і виникає необхідність усіяко ідеалізувати П. Любимського та Г. Сковороду, адже вони обирають менш компромісний шлях, ніж І. Кулябка та П. Калнишевський: “Мені сопілка і вівця дорожчі царського вінця” [4, 85] – відповідає, наприклад, Г. Сковорода на спроби звабити його на зраду своїм ідеалам.

Але ж Г. Сковорода свідомо обрав шлях практично повної аскези, відсторонення від матеріального, що не так уже й важко в подібні мандрівного дяка, а ось завдання П. Калнишевського значно важче: він якраз повинен гармонізувати земне й небесне, матеріальне й духовне, незважаючи на те, що занурення в земне та матеріальне “чорнить” його совість. Ідеалізуючи мислителя і психологічно затушовуючи адміністратора, Р. Іваничук демонструє певну відразу “чистих мислителів” до практичних справ. Діяння дуже далекі від ідеалу, як мінімум амбівалентні, а в реальності комплікативні. Тому Г. Сковорода – персонаж епізодичний, а П. Калнишевський – один із центральних, адже саме діяння, хай і ускладнені, є “хлібом” історії, а відтак й історичної прози.

Затиснутий між консерватизмом царської ідеології та радикалізмом козацької голоти, П. Калнишевський у Р. Іваничука виступає ніби героєм античної чи класицистичної трагедії, у якого конкурує обов'язок перед громадою (мотив збереження Січі за будь-яких умов) і обов'язок перед власним сумлінням, що вимагає активного втручання в події. Мотив амбівалентності характеру кошового вкрай наочно постає саме в сцені придушення різдвяного повстання, причому осуд дій героя дається не об'єктивізовано, а шляхом відтворення внутрішнього монологу: “Навіть найсильнішій людині важко згадувати свою ганьбу, якщо вона й викуплювалася потім не один раз хоробрістю, добром і честю” [4, 147]. Караючись внутрішньо за компроміс, герой у той же час тримається за булаву не з властолюбства, а задля реформування Січі, адже вважає, що його можливий наступник занапастить громаду.

У результаті й виникає типовий класицистичний конфлікт між обов'язком й особистими інтенціями, персоніфікованими багато в чому в почутті провини перед Панасом Триниткою. Роздвоєння персонажа, але вже за допомогою дзеркала,

бачимо і в сцені роману, присвяченій переживанню Г. Потьомкіним висунення в фаворити. Але образи Г. Потьомкіна та інших царедворців вирішено в художній техніці гротеску, а ось П. Калнишевський трактується перш за все як двоїстий романтичний герой з виразними гамлетівськими рисами поведінки.

Так, міфологема “кінця історії”, що чітко пов'язана з міфологічним мотивом “золотого віку”, що скінчився, а в інтерпретації А. Шопенгауера означає кінець цивілізації, реалізується в тексті за допомогою символіки ночі, неволі, а в сцені з просвітителем М. Новиковим – спокою, який треба сприймати як стагнацію, ентропію: “Тихо на світі, аж страшно. Так спокійно в імперії, що аж моторошно від того спокою” [4, 403]. Саме в плані міфологічних мотивів смерті / відродження, що, серед іншого, знайшли своє відображення в міфі про воскресіння Христа, слід розуміти символіку сцен роману з поневоленням П. Калнишевським та з “альтер его” цього персонажа П. Любимським, що також перебуває під вартою.

Для історичних жанрів украї важливим чинником уведення рис міфологізму є одна з їх властивостей, яку Леві-Строс визначив так: “На відміну від історії міфи пов'язані з відворотніми, а історія – з невідворотніми подіями <...>, тобто міф є циклічним, а історія – лінійною” [7, 127]. “Міфотворчість, – як вказує Я. Мельник, – це трансформація дійсності через ідеалізовану картину світу і втілення її у певний гіпотетично-віртуальний вимір” [5, 33]. У відображенні цієї тези в межі побутування історичних жанрів бачимо перш за все тенденцію до творення своєрідного міфу історії, властивого ряду творів, зокрема пов'язаних із постаттю П. Калнишевського.

Під цим кутом зору роман Р. Іваничука є як міфологічним (мотив циклічності часу), так і філософським, адже змальовує певні споконвічні ознаки буття. М. Стрельбицький у межах масштабного синтезу форм виділяє як один із напрямів сучасної прози “активний розвиток інтелектуального роману умовно-гротескових форм”, де ключовими рисами є “інтелектуалізація та похідні від неї <...> гротеск і всякого роду “химерії”” [8, 110]. “Журавлиний крик” не може характеризуватися як химерія, а ось як інтелектуальний роман він цілком адекватний. С. Андрусів, даючи огляд цієї тенденції, відзначає значущі риси саме таких творів: “Характерною особливістю сучасного історичного роману є зближення його з концептуальним, філософським романом, більш вільне ставлення до документа, критичне і навіть полемічне, активне переосмислення фактів у проекції на сучасність, аналітичне трактування минулого, поглиблений моральний акцент, а також розкутість жанрово-стильового мислення, пошуки нових форм і прийомів – включення у традиційний конкретно-реалістичний тип розповіді різних елементів умовності, міфу, притчі, символіки, фантастики, казки, гротеску, небилиці, народно-сміхової культури тощо” [1, 126]. Але водночас відверто умовним роман Р. Іваничука не є. Серед двох тенденцій, виділених Т. Денисовою, йому якраз притаманний потяг “до приховування умовності, до прагнення відобразити все, як у житті” [3, 103], а не до гротескної чи химерної образності.

Як і завжди в романі є дзеркальні персонажі. Глибоко символічною у цьому сенсі є прагнення мислителя повернутися додому, що збігається з подібною ж

метою продовження страждань кошового. Мотив незламності духу, як і в ліро-епосі, присвяченому постаті П. Калнишевського, отже, дуже виразно актуалізується Р. Іваничуком.

Творчі потенції громади реалізуються в різних проявах, тому центральне місце в романі ближче до його завершення починає займати зображення різних проявів волелюбності та бунтівного духу. Несе світло творчості Сисой Шалматов, шириться вплив на українство Г. Сковороди, зображується так звана Турбаївщина – повстання в маєтку панів Базилевських, з'являється письменник І. Котляревський. Все це – за життя останнього кошового, а отже, в інтерпретації Р. Іваничука – справа отамана не загинула, його корогва підхоплена іншими діями. З подіями у Франції процес розповсюдження волелюбних ідей набуває ще більш масштабного зображення. Лейтмотив боротьби з тиранією в романі, інакше кажучи, є універсальним, а одним із борців зображується саме останній кошовий. Тому й з'являється у фіналі роману сцена з помилуванням П. Калнишевського Олександром I, яка, на думку ряду дослідників, не могла бути реальною. Але ця гіпотетична зустріч дуже прислужується автору в його героїко-патетичній концепції апофеози діяльності героя. Прометеєвий дух кошового у цій сцені інтерпретується з граничною акцентованістю. П. Калнишевський тут – пророк, богоборець, жива легенда, гігантський символ нескореності. Глибоко символічною є також така деталь, як потьомкінський дарунок-годинник, що зупинився, адже рахував час тільки в неволі.

Як титан духу, П. Калнишевський не визнає того, що його простили, а як учасник певних політичних подій визнає свій тяжкий гріх перед народом: “– Неокупна моя кривда, царю. Окупитися вона може тільки свободою мого народу, який я допоміг занепастити вольними і невольними гріхами своїми. Але ти її не повернеш” [4, 377]. Концепт “гріх” тут не має такого самодостатнього значення, як у Р. Іванченко, це швидше спроба покаяння за те, що не зумів отаман довести до завершення свій план про перетворення Запорожжя в автономний напівдержавний організм, що – вільно чи не вільно – посприяв закріпаченню українців. Але покаянні ноти тут звучать поруч з патетичними, що підкреслюється низкою реплік у кінцівці твору. Повторюється домінуючий образ незнищенності духу та історичної пам'яті, що центральною лінією проходить через увесь роман, перебуваючи в полі “відродження”.

Отже, згадавши тезу Г. Грабовича про дуалізм Т. Шевченка, можна сказати, що Р. Іваничуку забракло підстав зобразити свого героя саме в ключі двоїстого існування, де дві душі досить мирно одна з іншою уживаються, а не конфліктують аж до божевілля. Тому-то й можна констатувати, що останній кошовий у письменника – це швидше “альтер его” автора – мислителя-шістдесятника, з усіма його психологічними рисами і комплексами, – а не суворо історична особа, яка діяла в певних об'єктивних умовах. Тобто маємо “суб'єктивізованого” П. Калнишевського.

Література

1. Андрусів С. М. Вогонь нашої пам'яті : Історична проза в контексті сьогодення / С. М. Андрусів // Київ. – 1990. – № 1. – С. 125–127.

2. Андрусів С. М. Чи всякий сон пробудний? / С. М. Андрусів // Слово і Час. – 1990. – № 3. – С. 7–14.
3. Денисова Т. Н. Роман і проблеми його композиції / Т. Н. Денисова. – К. : Наукова думка, 1968. – 220 с.
4. Іваничук Р. Журавлиний крик : [роман] / Роман Іваничук. – Харків : Світловид, 2001. – 384 с.
5. Мельник Я. Художня література як міф / Я. Мельник // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2001. – № 6. – С. 33–36.
6. Ніколаєнко В. М. Історичні романи Раїси Іванченко про Давню Русь : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / В. М. Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
7. Оссио Х. Космологія. Мифологія. Ритуал / Х. Оссио // Международный журнал социальных наук. – 1998. – № 21. – С. 121–126.
8. Стрельбицький М. Високосний рік роману / М. Стрельбицький // Жовтень. – 1982. – № 1. – С. 105–114.
9. Хотимский Б. И. Герой и время : Образы исторических деятелей в современной советской прозе / Б. И. Хотимский. – М. : Знание, 1976. – 63 с.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню і визначенню основних аспектів літературно-художнього трактування образу останнього кошового Запорозької Січі П. Калнишевського на прикладі роману Р. Іваничука "Журавлиний крик". У статті виявлено специфічні особливості трансформації історичної правди в художню. Акцентується увага на творенні образу П. Калнишевського за допомогою словесних оцінок інших героїв. Наукова новизна роботи полягає у тому, що автор звертає увагу на художню інтерпретацію постаті кошового П. Калнишевського в контексті історії України XVII–XIX ст.

Ключові слова: інтерпретація, наратор, проза, роман, образ, міф, монолог, історична особа.

Аннотация

Статья посвящена исследованию и выявлению основных аспектов литературно-художественного трактования образа последнего кошевого Запорожской Сечи П. Калнышевского на примере романа Р. Иванчука "Журавлиный крик". В статье выявлены специфические особенности трансформации исторической правды в художественную. Акцентируется внимание на создании образа П. Калнышевского с помощью словесных оценок других героев. Научная новизна работы состоит в том, что автор обращает внимание на художественную интерпретацию образа кошевого П. Калнышевского в контексте истории Украины XVII–XIX ст.

Ключевые слова: интерпретация, наратор, проза, роман, образ, миф, монолог, историческая личность.

Summary

The article deals with research and identify the major aspects of literary and artistic way of treating the last Cossack Sich Zaporizhzhya P. Kalnyshesky for example, the novel "Crane Creek" by R. Ivanichuk. The article reveales the specifical features of the transformation of historical truth in fiction. The article points out in creation of Petro Kalnyshesky's image by means of verbal features of other characters. The scientific novelty the article is author's attention to the artistic interpretation Petro Kalnyshesky's image in the context of the history of Ukraine of XVII–XIX centuries.

Keywords: interpretation, narrator, prose, novel, image, myth, monologue, historical figure.